

Şahyryň front ýollary

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 22 января, 2025

Şahyryň front ýollary

ŞAHYRYŇ FRONT ÝOLLARY

■ Şu çugdamja ýazgy türkmen ýazyjysy Durdy Haldurdynyň uruş ýyllaryndaky özür beýany. Emma ol Beýik Watançylyk ursuna gatnaşan ähli türkmen ýazyjylarynyň ýalynly ýyllardaky ykbalyňyň aýdyň keşbini görkezýär.

Faşizm dünýä halklaryna garşı gyrgynçylykly uruşlar alyp baryp, köp ýurtlary haraba aýlandyrды.

Faşizme garşı türkmeniň uly talantlaryndan, edebiýat ussatlaryndan, gör, näçe adam Ýewropada ýitdi, guma garylyp galdy. Gör, näçe adam maýyp bolup, synalarynyň bir bölegini taşlap gelmeli boldular. Biz döredijilik şahsyyetleriniň front ýollaryny, marşrutlaryny takyklamaga we geljek nesle maglumatlar bermäge borçludyrys.

Durdy Haldurdy (1909-1996) 1940-njy ýylda Moskwadan gelen B.Leonidow bilen bileleşip, "Ýazgül" librettosyny işleyärdi. Ol ýaňy açylan Döwlet opera we balet teatrynyň mejlisinde maslahatlaşyldy. Maslahaty Şaja Batyrow alyp barýardy. Ol ýerde Garaja Burunow, Berdi Kerbabáýew, Alty Garlyýew, Şaly Kekilow we başgalar bardy. Operanyň librettosyna saz ýazan 60-70 ýaşly Aleksandr Dzegelenokdy. Bu saz, ussat ýazylan sazdy. Yöne ýetmez ýeri, ol XVIII asyryň Ýewropa sazynyň äheñinde ýazylipdy, türkmen milli saz mukamyna laýykatly duýulmaýardy. Saz kabul edilmedi. Emma saz jemgyýetçiligi, umumylykda, ol sazy ajaýyp eser hasap etdi. Onuň notasy Ýewropa saz ylmynda möhüm hadysa boldy. Hatda ol saz Moskwada, Parižde halanypdyr. Opera ahlak temasynda bolup, goja kişi bilen ýaş gyzyň nikasy meselesiniň töwereginde ösüpdı.

Ine, teatrdaky operanyň sazyna derek, Ýewropada toplaryň gümmürdisi başlandy. Şol pursatda D.Haldurdy: "Äden ädimlerini

ädiklerde galdyrys" şygryny döretdi. Bu çagyryjy şygryň täsiri uly boldy. Eýýäm obraz täzedi, täze aňlatma edebiýata girdi. Ş.Batyrowyň tagallasy bilen türkmen döredijilik adamlarynyň aglabasy tyl işleri üçin bronlanypdy. D.Haldurdy, Çary Aşyrow we birtopar beýleki adamlar tyl işleri bilen meşgul bolmalydylar. Emma watançylyk duýgusy şahyrlary we ýazyjylary birden çogdurdy. Olar meýletinlik bilen TSSR Harby Halk Komissariatyna ýörite arza bilen yüz tutup başladylar.

■ "Dostum, çagyrmazlar merdi meýdana, Ner kimin küküräp özi gelmese".*

Hatda, aýratyn şahyrlar şu pursatda tylda galmaklygy özlerine aýyp bildiler, ertirki dili keltelikden uýaldylar. 1941-nji ýylda A.Kekilow elinde TSSR Harby Halk Komissarlygyndan iberilen çakylyk haty bilen D.Haldurdynyň öyüne geldi. Şondan soñ D.Haldurdy şahyr we ýazyjy dostlary bilen hoşlaşdy we harby lybasa girdi.

Ol pulomýotçylar bölümine makul görüldi. Bu bölüm tiz Guryhowdanyň üsti bilen Eýran serhetlerinden aşdy we Maşada tarap ugur aldy. Olar Aşgabatdan Maşada on gün diýlende baryp ýetdiler. Esgerler pyýada ýol geçýärdiler, pulomýotlar bolsa, atyň üstünde gidýärdiler. 1941-nji ýylyň 20-nji awgustynda olar Maşatdadylar. Eýran-sowet şertnamasyna görä, Eýrany hem sowet goşuny goramalydy. D.Haldurdy we esgerler Maşatda taýýarlyk geçýärdiler. Türgenleşikde maşk edýärdiler. Ine, şol gadymky Maşat, Ryza şanyň haýbatly ýadygärligi. Ol ýadygärlik uly teletin bilen örtülgı durýardy. 1942-nji ýylda D.Haldurdyny Aşgabada harby kursa çagyryarlar. Harby kursy gutaransoň, oňa leýtenant çinini berýärler. Bellenen gün we sagatda D.Haldurdy bölüm bilen, Demirgazyk Kawkaz frontuna ugradylýar. Ol şol ýerde pulomýot wzwodynyň komandirligine bellenýär. Ine, şu ýerdäki hüjümlerde ol eýýäm iki gezek ýaralanýar. D.Haldurdy ýarasy gutulýança, özuniň Aşgabatdan bileräk fronta gaýdan dostlaryny: Şaly Kekilow, Çary Aşyrow, Nurmyrat Saryhanow, Ata Nyýazow, Nurberdi Pomma, Kemal Işanow, Ruhy Alyýew we beýlekileri hat üsti bilen agtaryp başlaýar.

Alşylýan hatlar, döreýän şygyrlar özbaşdak bir torbadaky daşy gaty depderiň içinde jemlenýärdi.

* * *

"Ýaradaryň höwri özuniň ýatlamalary bolýar eken" diýip, D.Haldurdy gürrüň beripdi. Dogrudan-da, ol Maşatdan Aşgabada çagyranlaryndan soň, 1942-nji ýylyň tomsunda harby uçılışäniň kursantlary bilen çola Çülüde taýýarlyk görüpdi. Kursantlar zabun tutulýardy we talap ýokarydy. Ekzamenler berkdi. Ol sanly adamyň biri bolup, leýtenant çinini alypdy. Indi önde front meýdany garaşýardy. Ol şol tomsuň aýaklarynda, esgerler bilen Krasnowodskä gelip düşüpdi. Olar Kaspide gämili yüzüp, Bakuwa barypdylar. Şondan hem uzak eglemän olary Tbilisä tarap ugradypdylar. Tbilisiden Poti şäherine ýetýärler. Ol ýerde "Красный Кавказ" kraýseri tizlikde bu bölümi başga bir kenara eltip düşürýär. Bölüm indi pyýada ýoreýärdi we hüsgär gidýärdi. Daglaryň içi bilen ýöremelidi. Däriniň ysy burunlaryna urup ugradypdylar. Önde goranyş meýdanlary salgymlap görnüp başlapdy. Bu ýer "76-njy aýratyn deñiz brigadasy" atlandyrylypdy. Özem bu ýerde 3 batalýon bardy. Frontda hereket adatdan daşary tiz bolup geçýärdi, hatarlary ýyldyrym çaltlygynda çalyşmaly bolýardy. D.Haldurdynyň bölümi eýýäm Grozna tarap okdurlyp barýardy. Soň Groznydan deñze tarap çykyldy we önde Krasnodar ülkesi ýaýylyp ýatyr. Bu ülkäniň topragyny ot, asmanyny bolsa gara tüsse gaplapdyr. Krasnodardaky hüjümlerde gyzgyn gülle juwlap gelşine D.Haldurdynyň burnunyň ujunu çyrpyp geçýär. Emma, D.Haldurdy oña üns hem bermändir. Ol şeýle diýipdi:

"Erkek adam onça-onça zadyň gideni bilen kemsinse aýyp bolar". Ol ýene-de ýaralanýar we bu gezek ony hötjetligine garaman, güylüp diýen ýaly Soçi gospitalyna ugradýarlar. 1942-nji ýylyň güýzi gelip ýetýär. D.Haldurdy Krasnodarda, ýene şol öñki bölümne gaýdyp gelip, hüjüme gidýär. Gizlin duýduryşa görä, aşsam sagat 11:00 bolanda hüjüm başlanmalydy. Hüjüm başlanýar we operasiýa mahaly Durdy Haldurdy ýene-de ýaralanýar. Ol öz ýarasyny ýaşyrynlükda saklaýar, ten ýarası bitip gidýär. "Siz

näme üçin beýle etdiňiz?" diýlen soragyň jogaby şeýle boldy:

"Front – lowlap duran ot. Bu oduň içine, ine, girip, ine, çykyp, ine, ýene-de girip ýöreneden, öwrenišen ýagyň bilen urşup ýöreniň has amatly göründi".

Elbetde, bu ýerde logika-da ýok däl. Ýone özi-öz golundan, aýagyndan atyp ýörenler bilen deňesdireniden, bu logika juda belentdi...

1942-nji ýylyň gyşydy. Faşistleriň aýylganç hüjümi başlandy. Gazaply hüjüme berk gaýtawul berilýärdi. Edil şu pursatda ýanaşyk ýerde ot sowurýan pulomýot birden togtady. Pulomýotçy ýigit ýaşyrak bir oglandy. Ol pulomýotyň okuny sazlap bilmeyärdi, hemayat isleyärdi. D.Haldurdy şol pulomýota tarap süýşüp ugrady. Şol wagt hem juwwuldy we gümmürdi emele gelip, ýer yranyň gitdi. D.Haldurdynyň çep aýagy gyzgyn otly kesindi bilen çapylan ýaly boldy. Salym geçmänkä, uly göwräni göterip ýoren ýogyn aýak ganly kersene batyrylyo çykarylana döndi. D.Haldurdy: "Bir essim aýylýan ýalydygyny bilýän, soň başga zady bilmändirin" diýip ýatlardy. Esgerler komandiriň guramagy bilen, D.Haldurdyny töwerekkläp tokaýdaky ýerzemine tarap alyp ugraýarlar. Şol başagaýlyk wagty hem goşhalta bir zada ilişip, üzülip galypdyr. "Onuň içinde ýigitler bilen alşan hatlarym, suratlar, uzynly-kelteli goşgular ýazylan daşy gataňsy şygyrlar depderim bardy" diýip, D.Haldurdy başyny armanly ýaýkayár.

Töwerek galyň gar bilen doňup ýatyr, ýollaryň köteli taýgançak. Ata goşulan sanýada gospitala getirdiler. Meýdan gospitalynda ýatyşyna, gyzgyn söweše garanynda, şu hereketsiz ýatmagyň güzapdygyny kesgitläpdir. Bir günden soň D.Haldurdyny Krasnodar ülkesiniň kiçi bir obasyndaky gospitala öwrülen mekdebine getirip ýerleşdirýärler. Ol bu ýerde indi ikinji gezek essinden gidip, dünýäni unudyp ýatypdyr. Ertesi ol ýere ýazylan sary samanyň üstünde ýatyrka oýanypdyr. Onuň gulagyna "Xopoшо, xopoшо!", "Dodagyna gan ýöräp ugrady, gowy" sözleri eşidilipdir. Seredip görenlerinde, ýaraly aýak eýýäm simläp başlapdyr. Meýdan wraçlary gelip-gidip, ahyrda kesmeli diýen

karara gelenlerini mälüm edipdirler:

"Ýeri, esger, siz garþy däl gerek?"

D.Haldurdy adatdan daþary çydamy bilen degismäge-de gurp tapypdyr:

"Faþistiň oky giren bir aýagy ýöne bir kesmek-de az".

Wraçlar hoş bolupdyrlar we bu degismäni razylygyň alamaty hökmünde kabul edipdirler.

D.Haldurdy operasiýa stolunda "uzak" ýatmaly bolmandyr. Oňa şeýle diýipdirler:

"Esger, hany, 15-e çenli sanap başlaň!"

Ol 13-e ýetipdir, emma 14 diýmäge dili aýlanman "uka" gidipdir. D.Haldurdy:

"Uklasam uklandyryň weli, ýöne wraçlaryň biri-birine "Дайтے пила!" diýen sözlerini hem eşidýän ýalydym" diýip ýatlaýar. Bu bolsa:

"Aýagy kesip başlar ýaly, hany, byçgyny bări alyň!" diýen sözdi.

1943-nji ýylyň başydy. D.Haldurdyn çep aýagy jontuk halda Mozdok şäheriniň üsti bilen Dagystanyň merkezi şäheri Mahaçgala gospitalyna geçirýärler. Howdan ätiýaç edipmi ýa-da mümkünçiligine garapmy, soňra D.Haldurdyn Nahiçewan gospitalyna eltipdirler.

"Dagystan ýurdunyň şahyrlaryny öwrenip başlapdym, meni Effendi Kapiýew gyzyklandyrýardy" diýip ol aýdypdy. Emma ol eýýäm Nahiçewandady. D.Haldurdy şeýle aýdýar:

"Taryhdan Türküstandan eñterilen türkmenleriň Yraga, Ruma, Töwrize dolany barada okapdym, ýöne Nahiçewana baranymdan soň weli, Türküstanda türkmen galan däl bolaýmasyn diýen pikir kelläme geldi. Töwerek tamam terakime, ählisi hem sähelçe rumça kakýar diýmeseň, biziň öz dilimizde, türkmençe gepleşýärler. Asyl Nahiçewany men türkmen şäheri diýmäge uýalman. A-how? Ol-a biziň öz garyndaşlarymyz, gepi, sözi, gylygy, hereketi bütinley türkmen. Nahiçewanda hemmeler şahyr. Türkmen diýip aýtsaň, ählisi seň daşyňda kökenek, üstüne kükregini gerip durlar. Dilleri süýji, labzy ýakymly. "Tüýs türkmenler, ynha şular ekeni" diýen oý kelläme geldi".

Onuň gospital günleri munuň bilen hem tamamlanmaýar.

"Nahiçewandan soň meni Ýerewan gospitalyna geçirdiler. Şu uzak müddetde meniň gyzgynym 39-dan aşak düşmedi. Men hemiše gyzgynlydym. Sebäbini bolsa özüm-de, wraçlar-da bilmeyärdiler. 1943-nji ýylyň aprel aýynda meni Ýerewandan alyp, Bakuwa ugratmak kararyna geldiler. Meniň üçin şeýle uly alada edip ýörüşlerine haýpym gelýärdi. Dagystandaky teklibimi Ýerewanda ýene gaýtaladym.

"Men indi barybir fronta ýaramaryn. Siz meni beýle alada edip, şäherlerden şäherler gonduryp ýörmän, Aşgabada taşlaň, başyňzy gutaryň. Men şu aladalaryňz üçin juda uýalýaryn" diýdim. Belki, şu sözüm täsir edendir, meni Bakuwa getirip düşürdiler". 1943-nji ýylyň maýynda D.Haldurdy Baku gospitalyndady. "Indi bolsa meniň yüzüm Krasnowodskä tarapdy. Kesgitlenen bir gün men Bakuwdan gaýtdym we Krasnowodsk uzKdan elesläp göründi. Aşgabada çenli ýanyň bilen gelýän seržanty öz wraçlarymyzyň güwäligi bilen yzna ugratdym".

Krasnowoskdäki Harby komissariatyň özi Krasnosodsk-Aşgabat otlusyna ýerleşdirip goýbermegiň aladasyny edýärdi. Şu ýerde- de Krasnowoskdäki gazetiň bir işgäri D.Haldurdyný ýakyndaky redaksiýa çagyryp alyp gidýär. Ine, şol redaksiýa D.Haldurdy we Abdy ikisi penjiräniň öňünden geçýärler. Açyk penjireden içeri garanlarynda, bir kişi dik durup gazeg agdaryşdyryp, başagaý bolup dur. Redaksiýa girenlerinde bolsa, ine, Nurjan Amanow, iki elini ýaýyp, gözünü şakäse ýaly açyp, näme diýjegini bilmän durupdyr. D.Haldurdy, Abdy eýýäm N.Amanowyň gapysyndady. N.Amanow: "Orazgül, tiz bări çyk, seret, kim gelipdir?" N.Amanyň ýanynda gyt zat-da, müşgil zat-da bolmaýardy. Balyk palawyndan başlap, saçagyň üstünde iňñe sançmaga ýer ýokdy. N.Amanow eýýäm Krasnowoskiden telefon arkaly Aşgabady habardar edipdi. B.Kerbabaýewiň özi bilen sözleşip, D.Haldurdyný barýanyny mälim edipdi.

Şowhun bilen gaýdan otly gelip, Aşgabatda daýandy. D.Haldurdyný basgańçaklardan gösterip diýen ýaly, B.Kerbabaýewiň özi düşürdi. D.Haldurdy pişegine söýenip,

kaddyny göneldende, öz öñünde äpet göwräni, naw ýaly birini saýgarýar. Bu Şaja Batyrowdy. Olar üç bolup maşynda wokzaldan öýe ugradylar... D.Haldurdy öýe barmak bilen, şol "Pionerskiý 1" köçesini (soňra Owražnaýa) synlady. Ol öýüni, çagalary, otoglary, iş kabinetini synlady. Tiz wagtdan bolsa, Ş.Batyrowyň öz şofýory gelip, D.Haldurdynyn howlusynyň gapysynda daýanýar we Ş.Batyrowyň garaşýanyny habar berýär. D.Haldurdy şondan soň 15 günläp Ş.Batyrowyň Pöwrizedäki daçasynda dynç alýar. Ol ilki bilen öñ işden giden ýeri "Sowet Türkmenistany" gazetine barýar. Ýöne janyny aýaman işe berlip ugransoň, Ş.Batyrowyň hökümi bilen, ol ýene-de Pöwrizede bolmaly edilýär we "Sowet edebiýaty" žurnalyna sekretar bellenýär...

Şeýdip, ýene, D.Haldurdynyn frontdan soňky döredijilik işi başlanýar.

*Setir Gara Seýitliýewiňki.

Tejen NEPESOW.

Edebi makalalar